

Портрет

Гнат Хоткевич

Фантазія

I

Тихо йшли вони удвох і вели бесіду. То була розмова сірого буденного життя. Відгомін безцвітних днів, років чувся в їх розмові, тези життєвої філософії. Дух їх тинявся серед базарів, поневіряючись за право участі в боротьбі за існування, й очі їх не зверталися з гімном хвали до блакитних небес...

Але нараз зупинились вони обоє, мов під примусом чиймсь – зупинились перед вітриною пекарні.

Там був виставлений, як рекляма художника, портрет... То був портрет дівчини...

...Високо зачісане волосся відтіняло розкішню темної корони матове обличчя. Горде, рівне чоло, рукою генія виточений із мрамору ніс, підборіддя, маленькі трохи сухі губи, звабливий зворот голови – то було якесь чаклунство, то було втілення свавільних до шалу принципів краси... Неможливо було одірватись очима, неможливо було винайти такої хвилини, в яку хотілось би сказати: "досить дивитись, відійди!" Але найчарівнішими, найбезумнішими – були очі...

Якась сумна втома світилась у них, в тих очах. Там була і ласка божества, і прохання, там було море сліз, там була загибель. Тисячею ясних, блискучих зорями вогнів, світилися ті надзвичайні очі. Важкою дугою темних брів, стрільчастими, мов блискавка, віями, дивним тоном повік важких, немов з трудом піднятих, вони прорізали темноту й фальш, вони доходили до таємних глибин людського духу... Що там, за ними, за цими чарівними напрочуд сторожами внутрішнього світу? Що бережуть вони ревниво, які скарби ховаються в них? Про що вони, дивні очі, питають? Навіщо вони так безмежно жалібно молять?

– Іда! Іда! – скрикнула панночка.

Студент здригнувся. Йому здавалось, що та краса – то абстракція, безтілесна ідея, перед якою можна впасти на коліна, яку можна кохати до фанатизму, але відчувати її п'ятьма своїми органами чуття, пізнати її – неможливо.

– Хіба ви... ви знаєте її? – спитав він.

– А як же, як же! Та це ж дуже гарна наша знайома. Я давно її знаю, дуже давно... Тепер вона два роки вже як умерла...

Лоріо чомусь не мав і сумніву в тому: звичайно, вона вмерла.

– Мені дуже жаль, що я не була при її смерті... Я не знала, що вона тут умерла, в нашому місті, а то я пішла б до неї, що б там не говорили, як би не дивились на це... Її ж, знаєте, не приймали тут... Вона... негарною стала останніми часами... Вона... ні, я не

хочу нічого казати, нічого... Нехай буде досить уже того, що й так знаходяться охочі паплюжити її пам'ять... А їй було всього вісімнадцять років! Вісімнадцять років, коли вона вмерла...

А яка вона була розумна! Голос, стан, хода... Ні, це така була краса надзвичайна, що не можливо було дивитися байдуже на неї. Коли я побачила її вперше на вечері – я остовпіла, я просто остовпіла! Як зараз стоїть перед очима її чарівна фігура в червоному вбранні, з високим стюартівським коміром...

Як приїхала вона раз до Е...ву, то один фотограф трохи не на колінах молив її, щоб вона дозволила сфотографувати себе Юдіф'ю. О, яка то дивна Юдіф була!..

Вона все хотіла на сцену. Так що ж... Батько – нізачо, нізачо... Не хотів і слухати навіть. І вони, вони, родичі її, винні, що вона зробилась такою... Кажуть, що вона ганьбила батькове ім'я, що вона... А, та не хочу, не хочу я про це нічого говорити. Я певна, що більша половина всього, що про неї говорять, це – заздрощі, зміїні почування підлих душ!

Ну, що ж! Тепер її немає вже між нами... Вона вмирала, а їй було тільки вісімнадцять років... тільки... І як я вірно передчувала! Мені завжди здавалось, що вона рано скінчить життя, що її або уб'ють або вона сама наложить на себе руки... Так і сталось... вона отруїлась... Людська підлота звела її зі світу! Ще ті живуть і довго житимуть, хто словом і ділом приточився до її загибелі, а її немає вже... Пам'ять її потоптано, ім'я звучить тільки на устах нікчемних і підлих людей...

Їй кланялися сотні, їй завидували тисячі, а єдиним, однісіньким свідком її смерти була чужа людина – артист; у нього на руках вона з повної життям красою дитини стала холодним трупом... Кажуть, що після її смерти, коли їй розпустили розкішне безконечне волосся, коли прикрили її білим ґазом, вона була до того прекрасною, до того чарівною, що неможливо було очей відірвати!..

Я вірити не хотіла, коли вперше почула про її смерть. Як? Іда вмерла?... Казкою мені здавалося те, казкою, як і всі ті, що про неї ходили... Але наші написали до її рідних – і відповідь була, що то правда... Батько її, кажуть, збожеволів. А хто ж більше й винен тут, як не той же самий батько? Він суворістю хотів побороти невпинну натуру, він не знав розумного виховання, бо не йому слід було бути батьком Іди. Він був варваром диким лісовим, котрому доручили глядіти дивної статуї, зітканої із першого кохання, з мрій поетових та чудових пісень солов'я. І він розбив ту статую, бо він варвар, дикун, що звук іти на ведмедя...

Батько її не пускав нікуди із свого брудного містечка, хотів залізом прикувати ніжну троянду, коли вона, розкішна квітка, рвалася на чисте й блискуче повітря. А мати балувала її, потай дозволяла те, що явно забороняв батько. Довкола... хто був довкола? Жінки не любили її, заздрили з самих пелюшок, не терпіли її поміж собою з самого дитинства, з перших кроків життя вона опинилася серед мужчин, серед їх лестивого тиміямю.[\[27\]](#) Вони говорили їй компліменти, їх нечисте дихання заражало атмосферу вже тоді, коли Іда була ще дитиною, коли тільки зверхня сила удержує від гріхів проти природи, а кожний з тих мужчин, мов обов'язок гнусний який, щиро

виповняв діло розпусти... Підлі люди! Вони зганьбили ангельську істоту, вони брудотою наповнили безмятежний і дорогоцінний посуд, а потім, коли забачили плід паскудних трудів своїх – тоді вони сміялися з неї ж, тоді вони з огидою плювали їй в лице!..

Я ніколи, ніколи не забуду одного вечора! Це був якийсь бал. Я сиділа біля столу, продавала квитки чи що. Біля мене було багато молодіжі, студентів; сміялись весело, балакали. Але ось, як королева, в білому убранні під руку з моїм cousin'om увійшла вона...

- А, Катрися! Ти тут? А ти мені потрібна на декілька слів, – звернулася вона до мене.

- З охотою. Зараз я скінчу.

- Ну, то я присяду біля тебе, – і увільнившись від руки свого кавалера, вона рушила до мене...

Тоді з купи студентів, що стояли довкола столу, вихвачується один...

- Pardon! Тут місця заняті...

...Мов громом мене прибило... Така образа!.. Це ж привселюдний ляпас. А мій cousin... як погано!.. Його дамі кинули в лице таку образу, а він... тільки взяв її під руку, і вони вийшли з залі... Та коли він знав усе про неї, то він не повинен був приходити туди! Коли ж прийшов, то повинен був і боронити свою даму, хто б вона не була.

А дами наші, дами! Скільки жовчі розлилось у них за безщасні вісімнадцять років життя Іди! Та й як же? Варт їй було з'явитися де-небудь на балу, на вечері, як майже всі забували про існування своїх дам і все йшло за нею, все їй поклонялось. І дами тоді писали листи... За котильоном[28]... Якої брудоти тільки не діставала вона в пахучих записочках! "Чи не забули ви одягтися вдома?" "Який маляр вас розмалював?" "На ваші убрання, мабуть, небагато йде матерії" і т.д. і т.д. без кінця... Скільки злоти, скільки погані й заздрощів!.. Ну, нехай це тоді, коли вона... вже не була тією чистою Ідою, якою я знала її. А раніше? За що тоді вони ненавиділи її?...

То було творення неземне, осяяне світлом богів... цілком зрозуміло, що їм, таким сотворінням, призначене життя не тут, а десь у невідомих нам світах...

А скількох з розуму вона позводила!.. Яких тільки станів і верств не було серед її поклонників! Там у них, в її рідному містечку лікар один... Він, мабуть, разів із двадцять освідчувався. Усі дивувались, питали його. "Невже ви не побоялися би взяти Іду за жінку?" – "Хоч година одна та моя!" – відповідав він на те.

- Поміщик один – тут недалечке його маєток з тисячами десятин землі. Багатий, як Крез. Там діло було з драмами родинними, доходило за малим не до самогубства чи що...

А юрист, один... Поїхав він чогось по ділу до того містечка. Ну що ж? Звичайно, нудьга – страшенна! Вийде на бульвар – курява, духота, сморід... І можете собі уявити його остовпіння, коли він серед усієї тієї обстановки повітового містечка зобачив таку неземну красу! Та він одразу трохи з ума не зійшов!.. Звичайно, знайшов спосіб познайомитись, познайомився, бував у них... Уже й осінь, уже й зима, а його немає вдома; діла запущені, товариші пишуть, дивуються. Нараз він приїжджає. Бігає,

турбується, вносить подання до "Музикальної школи" і їде знову назад... Батько – нізачо! І слухати не хоче... "До великого міста? Та нізачо в світі! Там знівечать мою Іду, попсують!"

А тут, як у нашому місті вона була – і-і-і, Боже мій! Губернатор шле величезні букети, місцеві аристократи теж... Погорда вищих жіночих кіл, сальонові шуми... Та що й говорити! Навіть, як у потязі вона їде, було, то зіходяться всі з вагонів, щоб подивитися на неї. Ні, гріх, гріх такий же тяжкий, як перворідний гріх Адама, тяжить на тому, хто перший заплямив того чистого херувима!

І не дивуйтесь тому, що я так більш-менш... ну... ідеалізуючи чи що, дивлюсь на неї. Я думаю, що неможливо инакше. Вона ж була красою, єдиним з проявлень тієї Вічної Краси, якій ми звикли поклонятись з далеких-далеких віків. Вона всюди, та Краса: і в шумах непробудної тайги, і в бризках сріблястих водоспаду, і в безлічі зірок небесних, і в музиці, в поезії... Хіба коли ми слухаємо утвір музичний, ми дивуємося тому, що патлатий суб'єкт якийсь ловко водить кінським волосом по баранячих кишках? Хіба перед дивною картиною ми роздивляємося, як то зручно поклав чоловік кольорову землю на тканину? Ні, ні, й тисячу разів ні! Ми ловимо душею завдяки очам, слуху відгомін тієї Вічної Краси, котра є альфою й омегою світу. То – вісь, біля якої крутиться всесвіт. І вона, моя безщасна Іда, була єдиним з проявів тієї Краси, і проявом може найвищим з усіх, бо то дух живий, безсмертне сотворіння, а не плід робочих рук...

Cousin мені розказував... Був раз у неї тихим присмерком. Вона тужна чогось була, душа її боліла, мабуть... Очі світилися тихою печаллю, і в них бачився безмежний океан горя... Брат сів до роялю й почав співати найулюбленіші її романси... Нараз почулися звуки істеричних, невиразно болючих ридань нервових... Вона плакала...

Мов вилитись уся в сльозах вона хотіла... О, цей плач!.. Боже мій! Народитись... жити, умерти – і не зустрінути ні одної благородної людини на дорозі, не почути ні єдиного здорового чесного слова!..

* * *

...Низько схиливши голову, йшов студент і слухав. Тільки очі у нього блискали якимсь тривожним вогнем. Йому здавалося, що й він несе на собі частину того гріха, що й він якось несвідомо приточився до руйнування п'єдесталу під ногами тієї дивної статуї краси. Попався на дорозі каліка, безногий... Студент помацав у кишенях, несвідомо вийняв відтіль монету й кинув до чашки каліки, не тямлючи навіть, що то були останні гроші.

Скоро розпрощався із своєю спутницею і, прибитий, придавлений якоюсь нечуваною силою, прийшов до своєї темної хатинки десь аж на четвертому поверсі.

* * *

Страшно скрикував уночі й жалібно стогнав. Йому снилося щось повне незцілимої муки, повне страждань.

* * *

Тихий, маненький, запашний будуар. Світло м'яке, ніжне, квітки, екзотична зелень – і звуки, звуки, звуки... Вони не тут, вони десь, може не на землі навіть. Вони мов світло, розкидані всюди, ростуть з душі, хвилями охоплюють істоту... Рвонуть одразу розкішно блискучим акордом, тихо понесуться в далечінь, зачіпаючи відповідні струни серця, плескотом поетичної мрії залунають і прокинуться білими тінями десь далеко-далеко... В них і спокій терпіння та смерти, і радощі життя, і темрява сумної ночі, і пекучий погляд божевільних очей... А біля великого венеціанського вікна стоїть на тлі зірчастих небес чорна, дивно-прекрасна фігура, оточена, мов рабами, розкішними рослинами... То – вона... вона...

Лагідний оксамит закриває тіло, мов навмисне для того, щоб ярчіше блиснув у вічі сніжно-білий лебединий вигиб шиї. Великі круглі серги меркнуть своїм золотом перед дивним кольором ланит; нема дорогоцінного каміння, лише два діаманти впали униз із розкішних очей, дві перлини повисли там – і перлинам тим ціни немає... Ще не рвуть ридання тіла, ще не тремтить воно усе, мов бурєю зігнуте, але зараз, зараз розіллється море пекучого болю, зараз зірветься з чарівних вуст безумний протест...

* * *

І піт холодний виступив у нього на чолі... Він прокинувся. Било й стукало у скроні, руки тремтіли, а душа боліла так, як ніколи ще...

Морем безмежним журби підіймалось чуття десь з глибин, рвуча скорбота розривала серце.

Дивився широко розкритими очима в повні темряви кутки кімнати, ловив вухом найменший звук – і знову засинав важким, мов камінь, сном, уривчасто дихаючи.

* * *

...пишний бал. Мов високо-високо десь пливе вверху чийсь стан... Та фігура оточена людьми, але люди ніби маліють коло неї – і вона одна, самотна, пливе у височині, сіючи світ сонця, блищучи навколо правдою краси. Біле, ткане ельфами й феями лісів убрання, розкішна гірлянда квіток через плече, антично зачісане волосся, а в руках мірт, зірваний закоханим янголом в небесних садах... Кожний крок дише царським достоїнством і сіє дивні пахощі навкруги... І це вона... вона...

І мов з підземних царств яких, мов з глибокого повного болотяних сморідних парів багна якого... піднялось доверху зло... втілення зла... Дише воно убійним диханням, сипле палючими іскрами заздрощів. Озброєне воно в мідну сталеву кольчугу сліпих тенденцій, а в правій руці держить тонкий, як жало зміїне, кортик, в усю довжину якого отруйними кислотами випалені слова й речення благодійних матрон, жриць таємного культу розпусти... На кінці кортика блищить брудна якась, смердюча крапелька... То – осуд загальний, то короткозоре нахабство, то лайка п'яного, що зайшов до тихої оселі щасливих людей...

І повільно, але безповоротно, як смерть, зростає воно, підіймаючись усе вище й вище... За ним у першу голову батькова строгість з ферулою короткозорої глупоти в руці; там далі сонм родичів, кривних і близьких, і дальніх з чорними вишкіреними зубами, з кістлявими пальцями, простягнутими вперед. Ще далі – всілякі знайомі, ті, що знали, бачили, і вони теж хитають головами, плюють собі під ноги, а в той же час хижо і розпусно дивляться уверх, скосивши очі... А далі ще за ними – безконечний хвіст усіх "перших стрічних", хто гордо голову дере догори, хто аж підстрибує з висунутим язиком, хто удає спокійного – і ні одного, ні одного з них без задньої мислі!..

...Тихо підіймається рука з-під чорного плаща... наче рухається нетерпляча крапелька на кінці зміїного знаряддя... Все вище, вище кінець той... А вона в своїй гордій неприступності, в своїй царственій величності і не помічає навіть того...

Нараз... мов хижий звір єхидний стрибнув, мов блискавка блиснула – впала смердюча крапелька на дивну щоку богині...

Ах!..

І на тому місці – опалена чорна пляма... Брудними п'ятками розбризкалась вона по божественному рум'янцю, пропалюючи слід за собою... Зачувся похоронний дзвін, радісне скигління огидливих голосів. Чорне знамено розвилось над головою і, тріпаючи полотнищами в задимленому повітрі, мов нахабно сміялось: ха... ха... ха...

* * *

і знову прокинувся, знову судорожно стис руками подушку... "Забуття, забуття!"... просив глузд, а щось вище веліло думати, думати, думати...

II

Рано на другий день Лоріо вийшов з дому. Він простував до тої пекарні.

Двірники мели вулиці, лаялись; молочниці йшли з молоком; сонні нічні візники тихо плентались на своїх шкапах, і курява стояла на вулицях. Магазин був ще замкнений.

Довго ходив Лоріо поблизу, обійшов той квартал довкола кілька разів – магазин не відчинявся. Нарешті вийшов з пекарні сонний прикажчик, відкинув віконниці, порозчиняв двері. Лоріо наблизився до вікна – там нічого не було...

Знову блукання по вулицях, знову чекання. Лоріо думав, що ще рано, що портрет виставлять нарешті; підходив до вікна через кожні десять, п'ятнадцять хвилин – але там, як і раніше, нічого не було... Лоріо увійшов до магазину.

– Будьте ласкаві, скажіть: де дівся той портрет, що був у вас виставлений учора? – спитав він.

– А право не знаю! Вчора вранці художник попрохав дозволу виставити; я дозволив звичайно. Ну, вчора ж увечері він і взяв його, а де дів, того вже я не знаю.

Лоріо вийшов – більш не було надії...

Щось кольнуло його в серце... він підняв голову і стрівся поглядами з портретом, виставленим на тій же вулиці, недалеко, в якійсь перукарні...

- По пекарнях... по перукарнях... - заболіло в серці.

Лоріо, обіпершись на залізне підвіконня, почав дивитись...

Він жив очима в тому портреті; йому хотілося злитись воєдино з тим полотном, щоб не тільки око: а всьому можна було б почувати ту красу... А з вікна, півобертом, сяло й пишалося дивне обличчя. В чорному-чорному волоссі вилискувався алмазний серп, і прядки шовковистих кілець вилися над чолом; рожева, виткана з повітря й тіней, одіж стягнулась невеличким аґрафом на грудях, а на правому плечі, вирізьбленому самим божеством, красувалася розкішна рожа...

Лоріо стояв, схилившись обома ліктями на підвіконня, припавши лобом до віконного скла. Біля нього збиралась вже кілька разів байдужа юрба, знову розходилась і знову збиралась; критичні замітки, іронічні й глупенькі, пошлі й бистроумні, - все те не чіпало його... Він стояв.

* * *

- Де живе той художник, що виставив цей портрет? - спитав, увійшовши до перукарні.

- А там на портреті є його адреса.

Лоріо глянув на портрета і тепер тільки побачив, що на ньому й справді ізверху наліплено було картку, де значилась адреса, прізвище, навіть ціна портретів, які можна було замовляти у того маляра... Лоріо подався за адресою.

Брудна прихожа, запах фарб, олії, лаку, скипидару неприємно вразив Лоріо. Вийшов замусолений низенький суб'єкт.

- Чим можу служити?

- Ви в перукарні виставили портрет. Я хотів спитати: скільки ви за нього хочете?

- Вибачте, але... той портрет виставлений не для продажу.

- Все одно... Скажіть, скільки вам дати?

- Бачите... то така гарна рекляма... Я зовсім не думав продавати...

- Ну ви собі зробите другий, не все одно?...

- Гмм. Ціна йому... п'ятдесят рублів.

Лоріо сунув руку в діряву студентську кишеню... Там нічого не було...

- Знаєте що, - сказав тихо, - у мене зараз нема... - Я вам принесу завтра. А ви дайте мені записку, щоби я міг узяти той портрет до себе.

Художник усміхнувся.

- Ну, знаєте, навряд, кажу, чи хто-небудь зробив би так на моєму місці.

- Я вам дам свою адресу, я... я вам дам усе, що хочете: дозвольте тільки мені взяти портрета зараз. Завтра ж, а може, й сьогодні увечері, я принесу вам гроші. Знаєте, - і Лоріо нахилився лицем до лица. Усміх якийсь грав у нього на губах. - Я вам скажу... у мене власне грошей нема, а у мене є перстень моєї покійної матері. Він дорогий. Завтра або сьогодні я його продам - ті ваші гроші будуть у вас.

Очі маляра загорілися.

- Коли вже хочете, я вам услужу; ви йдіть, несіть ваш перстень, я сам його у вас куплю, а тимчасом я поїду по портрет. Ви приїдете з перснем, а я з портретом.

Вони роз'їхались.

Через пів години в тій же хаті на мольберті ефектно стояв портрет, біля нього задуманий Лоріо, а маляр розглядав вийнятий із футляра перстень, прихилившись до вікна... Камінь блискав у промінні сонця...

- Я вам можу дати за перстень... цей портрет і ще сто рублів.

Лоріо посміхнувся.

- Я знаю ціну тому персню, але від вас я хочу тільки портрет і триста рублів...

Той і не змагався... Скоро все було покінчене, і Лоріо, мов душу свою бережучи, поніс портрет додому... Там він поставив його на стіл і, зачавши дихання, близько-близько дивився на нього... Вуста його щось шепотіли... Йому хотілося пити, але вийти - означало відірватись очима від тих неземних очей, а він не хотів того...

* * *

- Що це Лорьки так довго не видно в університеті? - спитав один студент другого, стрівшись у напівтемному університетському коридорі.

- А чорт його знає.

- Може, занедужав?

- Може... От я піду сьогодні до нього, - і о п'ятій годині вечора в двері кімнати Лоріо стукав товариш.

- Хто там? - почулося зсередини.

- Та я! Чорт! Ще з докладом до нього.

Двері відчинилися, студент увійшов і - зупинився, остовпівши.

Кімната уся була укрита килимом; зелені, квітів було без числа, великі рослини були розставлені де тільки можна. Важка штора закривала єдине вікно, напівосвітлюючи всю ту обстановку, а посередині маленької кімнаточки на високому рівному мольберті, в задрапованій золотій рамі стояв розкішний великий портрет... Повітря було запашне, повне вогкості від багатьох рослин.

- Лорко... що це? - не сміючи навіть підняти голосу, спитав студент.

Лоріо з палаючими очима взяв його за руку і підвів до мольберта.

- Ти бачиш?... От я й думаю тепер про неї...

- Про неї? - дивуючись протяг студент. - Та хіба ж ти не знаєш, хто вона така? Це ж...

- Мовчи!.. - скрикнув Лоріо і аж затрусився увесь... - Ще ти писнеш одне слово...

- Лорько!.. Що це з тобою?...

- Тс-с-с. Ти мій бувший друг, і я тобі зараз розкажу... Ти подивись: тепер у неї в очах є те, що мені так хотілося побачити... Я думав, думав, я дивився, не перестаючи - і бачив ясно, що там, на тому портреті нема в очах чогось. Там навіть і очей зовсім нема... І це мене мучило: мені все хотілося вдихнути в них життя, а смерть вигнати... але я не міг, бо не знав її раніше. О, як би я знав її - я б міг! Ну, а тепер... Тепер же тобі відомо: вона вмерла... і її накрили білим... от так, - і Лоріо бистро спустив біле покривало на увесь портрет.

Студент боязко дивився на свого товариша. Він хотів щось сказати, але Лоріо спинив.

- Тс-с-с... тс-с-с!.. Ти краще нічого не говори... їй болюче вражає вухо всякий грубий скрик. Я, бачиш, щоб не ображати її, зробив тут оцю обстановку... рослин купив... У мене тепер тільки персня нема, а то я поставив би тут рояль... великий, дорогий... Сядь, сядь, я тобі буду розказувати, як я найшов її очі...

Ах, як я шукав їх, тих чарівних очей! Я спав – а вони бачились мені уві сні, яскраві такі, стомлені... Я виходив до річки – вони з хвиль блискали, плескались, мов русалки, і мов русалки ж, манили мене до себе в світлі блакитні глибини... Іноді я бачив їх високо-високо на дереві, серед листя... а листя жовте таке... жовте... Уночі часто я прокинувся, було, і дивлюсь угору. А там тріпотять скажено-веселі звуки і несуться в танці якісь безтілесні чарівливі образи... перегинаються так, знаєш, граціозно, плещуть в долоні. А сміх, сміх веселий який у них!.. Бакх регоче сп'янілий, а поганий Сатир силкується розв'язати сандалю на нозі у пишної німфи... А тільки блиснуть вони, очі – як все зникне, поблідне!.. Музика все далі і далі, і дзвін тихіший, мелодійний... а вони сяють, сяють, промені ллють у мою кімнату...

І так мені, знаєш, стидно стане за себе, за нас усіх, глупих людей... Я просив у неї прощення, а вона тільки скорботно так дивиться... з докором!

Ну що ж! Невже ти думав, що я вічно можу зносити той докір? Я мусив знайти її очі! І я знайшов!.. Я пішов просто до свого знайомого художника. Він п'яниця, так, він п'яниця, але у нього бувають золоті моменти. Знаєш – це велике діло: мати золоті моменти, мати хоч декілька хвилин у житті повних надхнення, забуття... Ми всі... Ми не мали й не будемо мати тих хвилин, а він мав, я знаю дух у нього живий. Він п'яниця – а він став і плакав, плакав над портретом... Я теж плакав – я думав тоді, що можна плакати...

І він сказав: "Так!.. Я напишу її очі"... Він сказав: "Я напишу".

Але ти думаєш, певне, думаєш, що я її кинув? О, ні! Я залишився у нього, я у нього жив, хоч він і не пускав мене до свого ательє. Я тільки ходив усе по хаті і ждав. А як я ждав?... Так ждати можна тільки раз, тільки один однісінький раз у своєму житті!.. За кілька днів він крикнув мені: "Готово! Тільки голова". Я увійшов, і...

І Лоріо швидким рухом відкинув покривало з портрету... Блиснули очі... мов ударили по нервах... У хаті було тихо... Лоріо вдержував дихання...

- От... От бачиш?... От і ти захопився – отак само і я. Я впав на коліна, я обхопив образ руками, я не хотів його пускати, а він кричав на мене: "Ти підлий! Ти хочеш посміятись з портрета! Його треба скінчити!" – і виштовхав знов мене з ательє... Я ридав перед ним, просив пустити – він не хотів...

І знаєш, – Лоріо блиснув очима, – якби він захотів відібрати собі портрет – я не вагався б ні хвилини задушити його! Але він – о, він людина! Він віддав мені портрет, а сам пішов... пити горілку...

І от бачиш: з тієї пори портрет тут, і я ні на момент його не кидаю... Навіщо ж я буду так ображати її? В неї й так уже кидали болотом... її ненавиділи, з неї сміялись...

Бездушні люди. Вони втопили її, а потім сміялися з того, що її обличчя посиніло від холоду води... І мені... так жаль її... утопленої... так хочеться врятувати її... Я чую вночі, як кричить вона десь унизу... вона не хоче вмирати... Я чую... я кричу їй у відповідь... а витягти... витягти – не можу... І я плачу... плачу тоді... прошу прощення... А вона... вона не хоче простити мені за те що... я теж людина...

І, тихо схиливши голову на руки, Лоріо беззвучно заплакав... А з пишних золотих рам сяяло красою райське обличчя...

III

Лоріо увійшов до купе вагону. Бережно поклав щось велике, загорнуте в білий єдваб. Сів і сам, одкинувшись на спинку. Докоола йшла звичайна метушня: стукали дверима вагону, увіходили, вибігали, заглядали до купе. Лоріо встав і зачинив двері.

От дзвінки, другий, третій... Короткий свист паротяга – і рухнувся тихо з місця вагон... швидше й швидше летять назад і станція, і буди, і жандарми, геть полетіла колія, ліхтарі стрілочників, зачорніло темне-темне поле у вікні... Мряка й спокій! тихе стукотіння... Блиснула електрика в стелі, стало світло, а вагон, гримаючи колесами, все нісся й нісся вперед... То Лоріо хотів одвезти портрет Іди до батька й матері, а сам... сам куди-небудь...

...Тихо підняв він закинуту голову. Прямо перед ним лежить загорнута в біле велика рама... Вона манить до себе, тягне... хочеться розкрити – і Лоріо вже движить несміливо руку... але нараз, мов опече вогнем, відсмикує назад і рішучим рухом знов одкидається на спинку...

От приїхав. Брудне, погане містечко. Нахабні візники на розбитих шкапах. Темне поле. Потім вулиці брудні з керосиновими ліхтарями... Назвав прізвище і за декілька хвилин під'їхав до маненького будиночка і дзвонив уже біля під'їзду.

– Що вам угодно? – питала Лоріо старенька жінка, коли він увійшов, несучи з собою портрет.

Обстановка була середніх достатків; нічого такого, що б кидалося у вічі, все просто.

– ...з ким маю честь...

Стара сказала своє прізвище... То була мати...

– Простіть, що я так пізно насмівся турбувати вас. Річ ось у чім: у мене є портрет вашої дочки... Я... я... не можу більше мати його в себе. Єдині руки, де він достоїн бути, це ваші – тому я приїхав сюди до вас.

– Портрет? Ви знали її? – скрикнула мати.

– Живою – ні... Навіть не бачив ніколи... Але... то потім. Хочете бачити портрет? – і, не чекаючи відповіді, тремтячими руками він розв'язав єдваб, вийняв портрет і поставив на дивані...

Голосно зарідавши, кинулася до нього мати... Лоріо стояв мовчки, у нього лише якась легка судорога іноді кривила лице.

Нараз чиясь холодна, мов крига, рука лягла студентові на плече... Лоріо здригнувся. Біля нього стояв високий, весь сивий дід. Довга борода спадала вниз... очі

блищали страшно...

- Це... мій портрет? - спитав він ледяним голосом.

Лоріо кивнув головою...

* * *

Довго у цей вечір сидів Лоріо. Він слухав безконечні оповідання про найдрібніші пригоди життя Іди, він думкою стежив за нею, як вона росла, як розвивалась, кріпнула, як розцвітала її краса... Гострим поглядом шукав він у рисах матері чого-небудь, що нагадувало б "те" обличчя, і все слухав, слухав... Тихо бреніли струни десь далеко в душі без страшних термосінь, без вибухів, без реакції. А мати розказувала все: вона чула, що перед нею людина не з банальним співчуттям на устах, а людина, що могла би молитись на її Іду... І йому показували її кімнатку, її книги, зошити, навіть іграшки, якими гралась вона малою; йому давали на згадок її фотографічні портрети, але він відмовлявся, не хотів брати...

Тут, по цих кімнатах вона ходила, тут мріями оточувалось її серце - і тут же люди замість того, щоб оспівати її в дивній пісні, навчали її всякій гидоті.

Лоріо zostався ночувати: йому хотілося хоч одну ніч подихати тим повітрям, яким дихала колись вона... Йому одвели кімнатку, побажали на добраніч... Лоріо ліг, не роздягаючись, на ліжку; передчував, що спати вже не буде. Серце немов скам'яніло: не чулося вже гострого жалю, тільки біль тупий, до якого він звик за останні часи, стояв в усій істоті.

* * *

Тихо... Раз, два, три... чотири б'є годинник... пробило дванадцять. На столі горить лампа. Стих бій - знову розмірно цокає маятник... Колихає, гойдається голосна тиша...

От поворухнулась ручка в дверях... Тихо, без шуму причинились вони - і до кімнати увійшов... батько.

Він був увесь у білому. Сів на ліжку.

Лоріо підвівся...

- Тс-с-с, - казав тихим шепотом старий. - Я їм уже казав, щоб вони не хвалили її у вічі. Я їх уже просив... Тільки вони тоді мене не слухали...

Лоріо задумано дивився на божевільного.

- Вони не слухали, а вона й вмерла від того... І так... зовсім умерла. Вона розкриє груди і любить, любить, щоб сніг зимою прямо падав туди, на гарячі груди... Я, знаєш, ніколи не ходжу до неї вдень, бо я вдень зайнятий - я в суд ходжу вдень, у мене багато справ... дуже багато справ у мене... я краще уночі. А тебе я полюбив і з тобою я рад... Тільки ти повинен скинути чоботи, бо вони скриплять... Сьогодні я тобі щось покажу - іди за мною.

Лоріо встав. Вони пройшли залю, маленький коридор і увійшли до невеличкого кабінету. Ярке світло великої лампи на хвилину засліпило очі, і Лоріо закрити їх руками. Згодом відхилив руки й зміг роздивитись...

Це була кімната культу Іди, це був її храм... Безконечне число її портретів і розставлене і розвішане всюди; її обличчя відбивалось мов у тисячах дзеркал, з усіх кутків, і аж страшно ставало серед такої маси очей, очей і очей... Лоріо опустил голову...

Старий підійшов до свого ліжка, підняв матрац; під ним лежала лопата; на ній навіть земля поналипала.

– Ось! Бачиш? – сказав старий, і широкий божевільний усміх осяяв його обличчя. – З оцим я ніколи ще не ходив туди, ніколи...

Він загасив лампу, взяв Лоріо за руку, й вони вийшли обидва на вулицю.

* * *

Містечко спало. Десь далеко калатав вартовий. Ні в одному вікні не було світла, й тільки місяць розкішно-круглий тихо плив у височині.

Вони йшли, і кроків їх не було чути... Тихо... тихо...

Ось уже й останні хатки, паркани, останній ліхтарний стовп і – спереду поле, осяяне м'яким світлом. Ні душі! Зірка з небес покотилась і та навіть зазвучала...

Ось кладовище... Несміло, тихо скриплячи, відчинилася хвіртка, знов зачинилась – і двоє живих опинилися в царстві безконечного спокою... Там блищав мармуровий пам'ятник, там дерево розкидалось, приймаючи чарівні фантастичні форми, а під ногами таємно шелестіло сухе пале листя. Коли тихий вітрець повивав поміж гілками, листки, мов великі темні метелики нічні, повагом падали в повітрі, перевертаючись під ясним промінням місяця... Якась заблудла собака, скигнувши, стрибнула одразу вбік, і довго було чути, як вона шаруділа сухим листям, тікаючи геть...

– Ось! – сказав старий...

Лоріо здригнувся...

Вони зупинилися перед невеличкою огорою, що оточувала могилу прибрану квітками, зеленню. Сумно чорнів невисокий пам'ятник... Вони увійшли в огорою.

– Ми будемо її викопувати... Невже ти думаєш, що вона й тепер не схоче мене бачити? Я ж її проклинав... – шепотів старий. І шепіт цей мов гіпнотизував Лоріо...

Кладовище, ніч, місяць у високому небі, і сей батько, мов древній, ветхий патріярх, стоїть, випроставшись у увесь свій зріст, на могилі...

– Поперед я, а ти потім... – і старий з силою почав копати.

Лоріо притулився до огорою спиною й утопив очі в світле місяцеве коло... З могили зірвалися квітки, летіла земля, маненькі камінці. Старий, важко дихаючи, мовчки ткнув лопату в руки Лоріо і той, без гадок у голові, почав копати...

Він усе копав і копав, викидав землю наверх... він уже по шию в ямі... Старий, мов хижий птах який, нахилився над ямою і світить в неї своїми страшними очима...

От лопата наштовхнулася на щось... Старий стрибнув у яму і майже вирвав у Лоріо лопату з рук. Той, не сперечаючись, віддав її... сам виліз наверх.

Судорожно копошився старий там десь у ямі і швидко-швидко щось шепотів про себе. От показалася чорна домовина. Була колись оббита матерією, але тепер все те

погнило й видно було дерево. Віко все було мокре... Старий кинув лопату і силкувався підняти віко, але воно було, мабуть, прибите гвіздками. Тоді він знов узяв лопату, заложив край її в щілину і, відриваючи гвіздок за гвіздом, скоро вивільнив віко. Ухопившись за нього обома руками, напружуючись усім своїм старим тілом, він підняв віко, кинув побіля, а сам... нахилився над розкритою труною.

* * *

...блиснув місяць – і глянули з темряви уверх чорні ями замість очей... Голий череп вискалив зуби і немов сміявся... сміявся.

– Ах-ха-ха-ха!.. – дико зареготав батько й упав усім своїм тілом на домовину.

А місяць дивився згори, заглядав у яму і бачив там перетлілу одіж, кістки рук і страшно-страшно вискалені із сміхом зуби.

* * *

Уранці на другий день знайшли на могилі мертвого батька, склали протокола, і знову закопали труп...

Тільки ніхто не додивився, що на лівій руці у трупа бракувало двох суглобчиків з пальця...

2/XI 1900 р. Харків

Примітки

27 Тиміям – фіміям.

28 Котильон – спеціальна маленька папочка з картками паперу, яку мала кожна дама на балю і куди кавалери записувалися на танець.